

Laurynas Jonušauskas

Lietuvos diplomatinė tarnyba 1940–1941 m.

1940 m. birželio 15 d. Sovietų Sąjungos okupuotos Lietuvos vienintelė likusi oficiali institucija buvo Lietuvos diplomatinė tarnyba užsienyje. Straipsnyje apžvelgiama jos veikla siekiant atkurti nepriklausomą valstybę.

Lietuvos diplomatinė tarnyba (LDT) – vienintelė oficiali nepriklausomos Lietuvos institucija, nė karto nebuvo pavaldi sovietinei sistemai ir nepertraukiamai veikianti nuo 1918 m. iki šių dienų. Oficialia LDT įkūrimo data galima laikyti 1918 m. lapkričio 3 d., kai Lietuvos Valstybės Taryba XI sesijoje priėmė nutarimą įsteigti devynias ministerijas (tarp jų ir Užsienio reikalų ministeriją), arba tų pačių metų lapkričio 7 d., kai prof. Aleksandras Voldemaras pradėjo eiti užsienio reikalų ministro pareigas. Lietuvos diplomatinės tarnybos egzistavimą lėmė įvairios to meto aplinkybės, ypač Lietuvai netekus nepriklausomybės 1940 m. birželio 15 d., kai visa LDT buvo priversta vykdyti diplomatiją egzodo sąlygomis. Egzodinės diplomatijos laikotarpis tęsėsi iki 1991 m. rugšėjo 6 d.; tą dieną Lietuvos diplomatijos šefas dr. Stasys Antanas Bačkis atsistatydino iš pareigų.

Šios temos aktualumą rodo tai, kad egzodinė LDT istorija iki šiol nebuvo nuodugniai tyrinėta dėl pakankamai svarių priežasčių – dauguma dokumentų, susijusių su LDT (pasitarimų protokolai, atmintinės, tarnybinių bei asmeninių raštai ir t. t.), kol kas sun-

kiai prieinami tyrinėtojų, nes dauguma jų yra užsienyje asmeniniuose archyvuose. Rašant šį darbą daugiausia remtasi Lietuvos centriniame valstybės archyve saugomais dokumentais¹ (Lietuvos diplomatų ir Užsienio reikalų ministerijos susirašinėjimas 1940 m. vasarą) ir dr. S. A. Bačkio asmeniniu archyvu² (Lietuvos pasiuntinių protesto notos, telegramos bei jų pasitarimo Romoje visas protokolas³). Taip pat remtasi atsiminimais ir straipsniais, kurių autoriai aktyviai dalyvavo to meto įvykiuose arba buvo arti jų⁴.

Darbo tikslas – remiantis turimais istoriniais šaltiniais ir literatūra atskleisti, kaip ikiokupacinė Lietuvos valdžia vengė sustiprinti LDT užsienyje esant ekstremaliai politinei situacijai krašte, parodyti egzodinės LDT veiklą ir kaip buvo uždarytos Lietuvos pasiuntinybės, pamėginti įvertinti tuo metu susiklosčiusią sudėtingą LDT padėtį.

Užsienyje likusios nepriklausomos Lietuvos diplomatinės atstovybės buvo vieninteliai oficialiai veikiantys buvusios Lietuvos nepriklausomos valstybės organai. Diplomatinės veiklos prioritetu tapo Lietuvos valstybės atkūrimas, ir tai aiškiai deklaruota pirmuosiuose pasiuntinių pasitarimuose Romoje ir Berne.

1939 m. sausio 1 d. Lietuva turėjo 15 pasiuntinybių (Vokietijai 1939 m. kovo mėn. okupavus Čekoslovakiją, nebeliko Lietuvos pasiuntinybės Prahoje, vėliau – Varšuvoje), 8 generalinius konsulatus, 7 garbės genera-

linius konsulatus, 6 konsulatus, 33 garbės konsulatus ir 6 garbės vicekonsulus Europoje, Amerikoje, Azijoje ir Afrikoje⁵.

1939 m. rudenį Sovietų Sąjungai įsteigus Lietuvoje karines bazes, komplikavosi Lietuvos, kaip nepriklausomos valstybės, padėtis. Tuometinis užsienio reikalų ministras Juozas Urbšys spalio 24 d. nusiuntė Lietuvos pasiuntiniams Stasiui Lozoraičiui, Broniui Kaziui Balučiui, Petruui Klimui ir dr. Jurgiui Šauliui raštą, kuriame prašė juos susirinkti Paryžiuje ir aptarus padėtį pasiūlyti vyriausybei, kokių reikėtų imtis veiksmų, „...jei Lietuvą ištiktų katastrofa“⁶. Minėti pasiuntiniai (išskyrus dr. J. Šaulį) 1939 m. lapkričio 2 d. susirinko Paryžiuje ir parengė memorandumą; jame, be tam tikrų rekomendacinio pobūdžio siūlymų, kaip sustiprinti valstybės saugumą (sureguliuoti santykius su kaimyninėmis ir kitomis šalimis, modernizuoti kariuomenę ir t. t.), pasiūlė padaryti pataisas 1938 m. Konstitucijoje ir įsteigti tam tikrą valstybės instituciją, kuri, jei būtų okupuota valstybė, turėtų tęsti vyriausybės funkcijas ir darbą užsienyje⁷. S. Lozoraičiui susidarė įspūdis, kad ministras pirmininkas Antanas Merkys pritarė pasiuntinių memorandumui, tačiau jis nebuvo įgyvendintas, nes atidėliota jį vykdyti⁸. Vis dėlto galima daryti prielaidą, kad jei pasiuntinių memorandumas būtų buvęs priimtas ir įgyvendintas, išeivijos politinis mechanizmas būtų buvęs tvarkomas pagal oficialią Lietuvos Respublikos nustatytą struktūrą, nebūtų kilę įvairių nesutarimų ir nesusipratimų dėl vadovavimo lietuvių išeivijos politiniam centrui Europoje (tai ypač aktualu buvo penktajame–šeštajame dešimtmetyje susiklosčius sudėtingiems santykiams tarp Lietuvos pasiuntinių ir Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto). Tačiau istorija rodo ką kita.

Neįgyvendinus pasiuntinių siūlomo projekto, padėtį mėgino gerinti užsienio reikalų ministras J. Urbšys: 1940 m. birželio 1 d. (tikėtina, kad buvo rašyta ir gegužės 31 d.)

jis visiems pasiuntiniams nusiuntė šifruotą telegramą: „Jeigu čia mus ištiktų katastrofa, tai užsieniuose likusios mūsų diplomatijos šefu laikykite Lozoraitį, pirmuoju pavaduotoju Klimą, antruoju Šaulį“⁹. 1938 m. Konstitucijoje nebuvo nurodyta, kad užsienio reikalų ministras turi teisę skirti diplomatijos šefą. Tačiau J. Urbšys, tuo metu būdamas užsienio reikalų ministru, t. y. faktiškai diplomatijos šefu, neturėjo jokio juridinio pagrindo skirti į tokias pačias pareigas kito asmens. Tačiau jis nepaskyrė S. Lozoraičio diplomatijos šefu, tik telegramoje įtaigiai pažymėjo „laikykite“, ir tai tik tuomet, jei ištiks valstybės katastrofa. Po minėtos telegramos pasiuntiniai daugiau negavo jokių paaiškinimų dėl diplomatijos šefo teisių¹⁰, tačiau nė vienam jų nekilo jokių abejonių dėl šio įtaigaus paskyrimo tikslingumo ir šiuo klausimu nebuvo tarpusavio nesutarimo¹¹. Viename Kazio Škirpos laiške JAV lietuvių laikraščiui „Draugas“ teigiama, kad Antano Smetonos ir Ministrų Kabineto pasitarime J. Urbšys buvo „autorizuotas vyriausybės vardu“ parengti tokio turinio telegramą¹². J. Audėnas savo atsiminimuose rašė, kad vyriausybės nariai nebuvo apie tai informuoti ir kad jis apie J. Urbšio telegramą sužinojo tik po karo¹³. A. Smetonos ir J. Urbšio pasikalbėjimą dėl diplomatijos šefo skyrimo mini ir paskutinis nepriklausomos Lietuvos krašto apsaugos ministras gen. Kazys Musteikis, buvęs to pokalbio liudininku. Anot gen. K. Musteikio, buvo svarstomos P. Klimo, J. Šaulio ir S. Lozoraičio kandidatūros, tačiau galiausiai nutarta pasirinkti pastarąjį, nes, A. Smetonos manymu, P. Klimas buvo nutolęs nuo Lietuvos reikalų, kadangi apie 20 metų negyvenęs joje. Dr. J. Šaulio žmona buvo nelietuvė, o jo posūnis ar posūniai tarnavo vokiečių kariuomenėje. A. Smetona pats paminėjo S. Lozoraičio kandidatūrą, sakydamas, kad „nors dar jaunas, bet turi galvą“, daug praktikos ir „visus Lietuvos reikalus gerai žino“¹⁴.

Įvykusį tokio turinio pokalbį patvirtino ir A. Merkelis monografijoje apie A. Smetoną¹⁵. Taigi tikėtina, kad J. Urbšys, prieš siųsdamas telegramą pasiuntiniams dėl diplomatijos šefo skyrimo, šį klausimą jau buvo aptaręs su prezidentu.

1940 m. birželio 17 d. Lietuvoje buvo sudaryta nauja vyriausybė, kurioje svarbius postus gavo šalyje gerai žinomi asmenys: Vincas Krėvė-Mickevičius, Ernestas Galvanauskas, Vincas Vitkauskas. Tai susilpnino LDT budrumą. Tuometinio Lietuvos užsienio reikalų ministro V. Krėvės-Mickevičiaus birželio 22 d. telegramoje visoms pasiuntinybėms, išskyrus Maskvą ir Paryžių, rašoma, kad „sovietai įgulos atėjo ne krašto santvarkos keisti, o prisidėti prie apsaugojimo nuo eventualių karo pavojų“¹⁶, o birželio 26 d. telegramoje Lietuvos pasiuntinybei Berne rašė, jog naujoji vyriausybė „bus lojali tarptautiniams pažadams ir kartu saugos Lietuvos nepriklausomybę“¹⁷. Tai irgi klaidino užsienyje likusią LDT. Remiantis kai kuriais to meto Lietuvos pasiuntinių laiškais, galima daryti prielaidą, kad pirmomis okupacijos savaitėmis pasiuntiniai nebuvo gerai informuoti apie krašto padėtį. Iš Lietuvos gautama informacija dažnai būdavo neišsami ir gana prieštaringa. Lietuvos pasiuntinys Vašingtone Povilas Žadeikis birželio 26 d. telegramoje rašė, kad „Lietuvos naujoji vyriausybė nuoširdžiai eina lietuvišku ir nepriklausomu keliu, kaip radikalus jis nebūtų“¹⁸. Panašias mintis birželio 28 d. telegramoje dėstė ir pasiuntinys Stokholme Vytautas Jonas Gylys: „...pilnai sutikdami su manimi, kad Lietuvoje viešpatauja tvarka ir ramybė, švedai vis tiek stato klausimą, ar mes galime išsilaikyti savarankiškai ir ateityje...“¹⁹ Vėliau P. Žadeikis į Kauną išsiųstoje telegramoje klausė, „ar visoms partijoms leista laisvai veikti ir kada numatomi seimo rinkimai“²⁰. Buvusio diplomato Edvardo Turausko monografijoje minima, kad pasiuntinys Berne dr. J. Šaulys iš pradžių taip pat turėjo iliuzi-

jų bendradarbiauti su naująja vyriausybe²¹. Lietuvos pasiuntinys Pietų Amerikoje Kazimieras Graužinis, rezidavęs Argentinoje, rašė, kad Brazilijoje manoma, jog naujoji Lietuvos vyriausybė yra „sovietai primesta ir esanti jų įrankis“²²; Urugvajaus spauda nuogąstauja, kad Lietuvoje „įsigalės sovietų režimas“²³.

1940 m. birželio pabaigoje Lietuvos pasiuntinys Berlyne K. Škirpa, norėdamas daugiau sužinoti apie krašto padėtį, pats apsilankė Lietuvoje. Grįžęs į Berlyną, liepos 1 d. laiške kitiems Lietuvos pasiuntiniams jis rašė, kad „į naują Vyriausybę tenka žiūrėti kaip į sovietų politikos Lietuvoje įrankį“²⁴, kad naujasis Seimas gali priimti nutarimą prijungti Lietuvą prie Sovietų Sąjungos²⁵. Tikėtina, jog šis K. Škirpos kreipimasis paskatino Lietuvos diplomatijos šefą „Liaudies seimo“ susirinkimo išvakarėse pasiuntiniams telefonu pranešti, kad, jei Seimas balsuotų už Lietuvos prijungimą prie SSRS, reiktų pareikšti protestą ir, jei tektų perleisti Lietuvos atstovybių pastatus, vengti juos atiduoti sovietams²⁶.

Kyla klausimas, kodėl Lietuvos pasiuntiniai tik 1940 m. liepos mėn. sukruto dėl galimo protesto prieš Lietuvos valstybės okupaciją? K. Škirpa į šį klausimą atsakė taip: „1) Maskvos ultimatus nebuvo atmestas ir sovietų agresijai ginklu nesipriešinta; 2) Prezidentas A. Smetona, pasitraukdamas į užsienį, paliko A. Merkio Vyriausybę krašte dar derėtis su sovietais ir net pavedė A. Merkiui pavaduoti jį Respublikos Prezidento pareigose; 3) A. Merkys irgi ne tik neprotavo, bet nė nebandė pasitraukti į užsienį, kada jam paaiškėjo, jog bet koks kompromisinis susitarimas su V. Dekanozovu yra neįmanomas“²⁷. Šis K. Škirpos paminėtas teisinis aspektas, informacijos apie krašto padėtį trūkumas ir ta aplinkybė, kad vyriausybės nariais tapo kai kurie nepriklausomoje Lietuvoje gerai žinomi asmenys, sulaukė Lietuvos pasiuntinių reakciją į politinius poky-

čius Lietuvoje. Viena priežasčių galėjo būti ir tai, kad nei Lietuvos Ministrų Kabinetas, nei Užsienio reikalų ministerija iki 1940 m. birželio 15 d. Lietuvos diplomatinėms atstovybėms nebuvo parengusi jokių instrukcijų (išskyrus minėtą užsienio reikalų ministro J. Urbšio telegramą dėl diplomatijos šefo), kuriomis jos turėjo vadovautis, jei valstybė ištiktų katastrofa.

Diplomatinių atstovybių „gniaužimo“ taktika pradėjo ryškėti nuo 1940 m. liepos 6 d., kai užsienio reikalų ministras V. Krėvė-Mickevičius išsiuntinėjo telegramas atstovybėms Romoje, Vatikane ir Berne, kviesdamas visus dėl tarnybinių reikalų („pranešimo padaryti“²⁸) greitai atvykti į Kauną. Liepos 17 d. tokią telegramą gavo ir Lietuvos pasiuntinys Prancūzijoje P. Klimas²⁹ (Lietuvos pasiuntinybėje Paryžiuje P. Klimas savo įgaliojimus buvo palikęs patarėjui S. A. Bačkiui ir su Prancūzijos vyriausybe pasitraukęs į šalies pietus), liepos 18 d. – Lietuvos pasiuntinys Švedijoje V. Gylys³⁰. Tuo buvo siekiama pašalinti Lietuvos diplomatinis atstovus iš tarnybos ir sunaikinti paskutinę nepriklausomos Lietuvos citadelę – LDT. Šis sovietų taktinis planas su V. Krėvės-Mickevičiaus pagalba įgyvendinti savo tikslus nepavyko (K. Škirpa pažymėjo, kad užsienio reikalų ministrą V. Krėvę-Mickevičių kontroliavo neseniai paskirtas ministerijos generalinis sekretorius Pijus Glovacakis³¹). Kviečiami atvykti, Lietuvos pasiuntiniai vienas po kito į Užsienio reikalų ministeriją išsiuntė telegramas, kad atvykti negali. Dauguma jų kaip neatvykimo priežastį nurodė „sunkią“ sveikatos būklę ir kad keliauti jiems nepatarė gydytojai. Dr. J. Šaulio liepos 9 d. telegramoje į Kauną (kartu ir pirmojo sekretoriaus dr. Alberto Geručio vardu) minima, kad „Gerutis išvykęs atostogų, serga kalnuose. Pats negaluodamas šiuo tarpu negalėčiau taip pat pakelti ilgesnės kelionės. Telegrafuokite, rūpimus klausimus galėsiu tuoj atsakyti raštu kurjeriu“³².

Pasiuntinys prie Šventojo Sosto Stasys Girdvainis telegramoje rašė: „...Vakar turėjau pasimatyti su savo gydytoju pasiteirauti, ar mano sveikatos stovis leis pakelti ilgesnę kelionę. Deja, mano daktaras, kuris yra rimtas specialistas, tarp kitų gydęs ir Amerikos Ambasadorių Philips, man tai uždraudė. Be to, aš ir pats jaučiu, kad su savo kepenų priepuoliais neištversiu kelionės karo meto aplinkybėmis“³³. Liepos 10 d. pasiuntinys Italijoje S. Lozoraitis taip pat buvo „ligotas“: „...Turiu pranešti, kad susirgęs 06 13, lig šiol nesu pasitaisęs, nes dėl įvykių Lietuvoje negalėjau pradėti nustatyto rimto gydymo. Visas dalykas komplikuojasi dar todėl, kad inkstų akmenų priepuoliai, kurių buvau turėjęs Kaune ir kurie yra dažni ir skausmingi, padaro kiekvieną didesnę judėjimą, ypač automobilį ar traukinį, negalimą“³⁴. Lietuvos pasiuntinys V. Gylys liepos 19 d. telegrafavo, kad „gydytojui uždraudus man skraidyti lėktuvu dėl širdies ligos, nuo skridimo Kaunan turiu susilaikyti. Tačiau šiandien esu pranešęs Vokietijos Pasiuntinybei Stokholme parūpinti man tranzito vizą kelionėn Kaunan geležinkeliu ar laivu“³⁵. K. Škirpa taip pat atsakė, kad „atostogas ruošiuosi pradėti pirmadienį gydymusi, nes paskutinis trijų metų intensyvus darbas atsakinguose poste ir sunkiausiomis aplinkybėmis pakirto mano sveikatą, ką galėčiau patvirtinti gydytojų liudijimu... prašau atvykimą Kaunan atidėti po atostogų“³⁶. Kiek žinoma, Lietuvos pasiuntinys Prancūzijoje P. Klimas iš pradžių planavo vykti į Kauną, tačiau telegramoje teisinosi neturįs automobiliui benzino³⁷. P. Klimui ši kelionė daugiau buvo susijusi su asmeniniais reikalais – ieškoti Kaune likusių vaikų. Vaikams atsiradus Vokietijoje, jis į Kauną jau nevyko³⁸. Kitų pasiuntinių atsakymų neteko aptikti, tačiau šie „ligotų“ diplomatų atsakymai rodo, kad Lietuvos pasiuntiniai jautė Lietuvos atmosferą ir puikiai suprato, kas jų laukia, jeigu jie būtų nusprendę atvykti į Kauną. Tikėdamiesi laimėti

laiko ir toliau sekti Lietuvoje vykstančius procesus, Lietuvos pasiuntiniai nutarė laukti laikinai „susirgdami“. Pasiuntinių atsisakymas atvykti į Kauną rodo, kad ir neramioje Europoje jie palaikė ryšius ir koordinavo savo veiksmus. Tai patvirtina ir tas faktas, kad Lietuvą oficialiai inkorporavus į Sovietų Sąjungos sudėtį, beveik tuo pačiu metu Lietuvos pasiuntiniai pareiškė protestus akredituotose valstybėse.

1940 m. liepos 21 d. „Liaudies seimui“ nubalsavus už Lietuvos prijungimą prie Sovietų Sąjungos, Lietuvos pasiuntiniai įteikė protesto notas daugumai vyriausybių, prie kurių jie buvo akredituoti. Pirmasis tokį protestą liepos 21 d. pareiškė K. Škirpa Reicho užsienio reikalų ministrui Joachimui von Ribbentropui³⁹. Šiek tiek vėliau, liepos 22 d. – rugpjūčio 4 d., protestą pareiškė ir kiti pasiuntiniai: S. Girdvainis – Vatikane, S. Lozoraitis – Italijoje, K. Graužinis – Argentinoje (jis taip pat pareiškė protestą Urugvajaus, Brazilijos užsienio reikalų ministrams ir kitų Lotynų Amerikos šalių akredituotiems diplomatiniais atstovams), B. K. Balutis – Didžiojoje Britanijoje, dr. J. Šaulys – Šveicarijoje, E. Turauskas – Rumunijos ir Jugoslavijos, V. Gylys – Švedijos ir Danijos vyriausybėms, P. Žadeikis – JAV, P. Klimas – Prancūzijos (Vichy) ir Portugalijos vyriausybėms⁴⁰. P. Klimas nepareiškė protesto Belgijos ir Liuksemburgo vyriausybėms, nes, šias šalis okupavus Vokietijai, jos pasitraukė į užsienį. Nėra žinių apie P. Klimo pareikštą protestą Ispanijoje. Protesto notose pasiuntiniai išdėstė sovietų vykdomą politiką Lietuvos atžvilgiu, taip pat paminėjo Sovietų Sąjungos pažeistas su Lietuva pasirašytas dvišales sutartis (1920 m. liepos 12 d. taikos sutartį, kuria Sovietų Rusija pripažino Lietuvos nepriklausomybę; 1926 m. rugsėjo 28 d. nepuolimo sutartį; 1933 m. liepos 5 d. konvenciją dėl agresijos definicijos; 1939 m. spalio 10 d. savitarpio pagalbos sutartį, kurioje akcentuota nepažeisti Lietuvos

valstybės suverenumo ir jos vidaus santvarkos) ir prašė valstybių, kuriose jie buvo akredituoti, nepripažinti Lietuvos inkorporavimo į Sovietų Sąjungos sudėtį. Pareikštais protestais pasauliui buvo pranešta (nors ir praėjus daugiau nei mėnesiui nuo faktinės okupacijos), kad Sovietų Sąjunga okupavo Lietuvą. XX a. pradžioje, kai Lietuva, Latvija ir Estija pasiskelbė nepriklausomomis valstybėmis, JAV manė, kad anksčiau ar vėliau jos vėl bus integruotos į Rusijos sudėtį⁴¹, tačiau „Liaudies seimui“ paskelbus, kad Lietuva įstoja į Sovietų Sąjungą, liepos 23 d. JAV valstybės sekretoriaus pareigas einantis S. Welles pareiškė savo šalies poziciją, kad JAV nepripažįsta Sovietų Sąjungos okupacijos trijose Baltijos valstybėse, ir pažymėjo, kad Lietuvos, Latvijos ir Estijos diplomatinės ir konsulinės įstaigos galės tęsti savo veiklą⁴². Didžiosios Britanijos vyriausybė susilaikė nuo oficialaus pasmerkimo, tačiau Baltijos valstybių diplomatinės atstovybės ir toliau veikė. Šiek tiek vėliau Didžioji Britanija, sudariusi sutartį su Sovietų Sąjunga, pripažino Baltijos valstybių inkorporavimą į Sovietų Sąjungą *de facto* ir nuo 1942 m. gegužės 26 d. diplomatinis atstovas iš *Diplomat's Annual* sąrašo perkėlė į jo priedą bei pažymėjo, kad jie tebesinaudoja kai kuriais diplomatinėmis privilegijomis, tačiau nenurodė, kokiam kraštui jie atstovauja⁴³. Lotynų Amerikos ir Europos valstybės (Ispanija ir Portugalija), priklausiusios Saavedra-Lamas paktui, nepripažino Baltijos valstybių inkorporacijos.

Liepos 21 d.–rugpjūčio 1 d. Lietuvos pasiuntiniai (išskyrus P. Klimą) protesto telegramas pasiuntė ir į Lietuvą. B. K. Balutis liepos 25 d. telegramoje rašė: „Kadangi Sovietų Sąjunga, priešingai eilei nepuolimo sutarčių, imant ir agresoriaus definicijos sutartį, pažeidė Lietuvos Nepriklausomybę, faktinai ją okupuodama savo karinėmis jėgomis, ir kadangi taip vadinami rinkimai seiman padaryti tos okupacinės jėgos spau-

dimu ir svetimos valstybės dirigavimu, ne-duodant jokios galimybės pasireikšti gyventojų laisvai valiai, ir kadangi taip išrinktas seimas, negalėdamas reikšti lietuvių tikrosios valios, galėjo tik smurtu svetimos valstybės primestą pareikšti valią, kas pasireiškė ir jo nutarime pražudyti Lietuvos Nepriklausomybę, perduodant Lietuvą svetimos valstybės jungan, iš kurio po ilgų kovų buvo išsilaisvinusi dėka savo sūnų pralieto kraujo, todėl tose aplinkybėse aš negaliu skaityti nei tokių rinkimų teisėtais, nei tokio seimo kompetentingu spręsti Lietuvos likimą. Kai po nepriklausomos ir teisėtos Lietuvos atstovas, paskirtas ginti jos reikalus ir Nepriklausomybę užsienyje, aš neatlikčiau savo švenčiausios pareigos, jei neprotestuočiau prieš svetimos valstybės tuo būdu padarytą smurtą ir prieš seimo nutarimą, kuriuo žudoma sunkiai iškovota Lietuvos laisvė ir Nepriklausomybė“⁴⁴. Panašaus turinio protestus pareiškė ir kiti pasiuntiniai⁴⁵.

Netrukus prasidėjo sovietinės Lietuvos atsakomieji veiksmai prieš LDT. Liepos 24 d. Maskvos statytinis Užsienio reikalų ministerijos generalinis sekretorius P. Glovackis dar kartą kvietė pasiuntinius (S. Lozoraitį, S. Girdvainį, J. Šaulį, P. Klimą ir V. Gylį) atvykti į Lietuvą instrukcijų. Kiek žinoma, nė vienas pasiuntinys į šią telegramą neatsakė. Dieną anksčiau, liepos 23-iają, buvo imtasi sankcijų prieš tuo metu aktyviausiai iš pasiuntinių veikusį K. Škirpą, kuris energingai protestavo prieš Lietuvos inkorporavimą į Sovietų Sąjungą. Lietuvos Ministrų Taryba „nutarė atimti K. Škirpai pilietybę ir uždrausti jam įvažiuoti į LTSR“⁴⁶, tačiau užmiršo atleisti jį iš pasiuntinio pareigų (tai padarė tik liepos 25 d. nutarimu⁴⁷). Užsienio reikalų ministerijos generalinis sekretorius, einantis užsienio reikalų ministro pareigas P. Glovackis tą pačią dieną telegramoje pasiuntinybės laikinajam reikalų patikėtiniui (chargé d'affaires ad interim) Juozui Kajeckui (pavadavusiam nuo liepos 8 d. atosto-

gų išėjusį pasiuntinį K. Škirpą⁴⁸) prašė pranešti Vokietijos vyriausybei, kad K. Škirpa atšaukiamas iš pasiuntinio pareigų, ir eiti laikinojo reikalų patikėtinio pareigas pasiuntinybėje⁴⁹. J. Kajeckui neįvykdžius šio prašymo⁵⁰, P. Glovackis tą patį siūlė pasiuntinybės prekybos patarėjui Stasiui Kuzminskui. Šis iš pradžių sutiko ir net informavo Lietuvos užsienio reikalų ministeriją, kad P. Glovackio pavedimą priima ir nuo liepos 30 d. pradeda eiti pareigas⁵¹, tačiau jau liepos 30 d. šių pareigų atsisakė⁵². Galiausiai buvo prašoma pačių pasiuntinybės darbuotojų pašalinti K. Škirpą iš pasiuntinybės, nes „jūsų buvęs viršininkas K. Škirpa pasidarė savo tėvynės išdaviku. Neklausykite jo ir varykite iš savo tarpo. Netikėkite melams, skleidžiamais apie mūsų vyriausybę ir Seimą: jie vykdo Tautos valią ir elgiasi taip, kaip krašto gyvybiniai interesai reikalauja. Visiems lojaliems tarnautojams užtikrinamas Lietuvoje tinkamas darbas ir pragyvenimas“⁵³. Tačiau ir tai nepavyko. K. Škirpa dar liepos 26 d. atsakomojoje telegramoje Lietuvos užsienio reikalų ministerijai pareiškė, kad Ministrų Tarybos „nutarimą atleisti mane iš Nepriklausomos Lietuvos pareigų kaip atstovo ir akiplėšiską atėmimą iš manęs Lietuvos pilietybės skaitau neteisėtais aktais ir todėl neturinčiais jokios juridinės galios“⁵⁴.

Toks pat likimas ištiko ir kitus Lietuvos pasiuntinius. Einantis užsienio reikalų ministro pareigas P. Glovackis liepos 26 d. kreipėsi į Ministrų Tarybą, kad Lietuvos pasiuntinius B. K. Balutį (Londone) ir P. Žadeikį (Vašingtone) atleistų iš pareigų ir atimtų Lietuvos pilietybę, uždraustų grįžti į tėvynę ir konfiskuotų jų turtą⁵⁵. P. Žadeikis laiške Užsienio reikalų ministerijai rašė: „...Jei būtumėt laisvi, protestuočiau, dabar gi tiktai galima pasigailėti pavergtos Lietuvos ir Jūsų likimo“⁵⁶. Nuo rugpjūčio 2 d. tas pats ištiko ir kitus pasiuntinius (išskyrus P. Klimą). Visa tai oficialiai buvo paskelbta „Vyriausybės žiniuose“ 1940 m. rugpjūčio 15 d.⁵⁷ P. Kli-

mas šios „bausmės“ išvengė, nes Lietuvoje buvo tikimasi, kad jis gali dar sugrįžti. Ir pats P. Klimas liepos 21 d. telegramoje prašė Užsienio reikalų ministerijos leidimo grįžti į Kauną⁵⁸, tačiau jo kelionė, kaip minėta, buvo asmeninio pobūdžio (dėl vaikų), o ne klusnus promaskvietiškų reikalavimų vykdymas. Kai kurių pasiuntinybių atžvilgiu Lietuvos užsienio reikalų ministerijos veikimo taktika buvo labai panaši kaip ir Vokietijoje. Pavyzdžiui, tiek Lietuvos konsulas Čika goje Petras Povilas Daužvardis, tiek Lietuvos pasiuntinybės Didžiojoje Britanijoje patarėjas H. Rabinovičius buvo prašomi iš atleistųjų Lietuvos pasiuntinių perimti pasiuntinybių reikalus Vašingtone ir Londone, tačiau nė vienas jų nesutiko⁵⁹.

Tiesioginiu spaudimu Lietuvos diplomatinėi tarnybai buvo siekiama paprasto tikslo – sunaikinti jau neegzistuojančios valstybės teisinius likučius užsienyje. Tuometinis Užsienio reikalų ministerijos Politikos departamento direktorius Juozas Jurginis užsienio reikalų ministro liepos 26 d. raštu buvo įgaliotas panaikinti Lietuvos atstovybes Šveicarijoje – uždaryti pasiuntinybę Berne ir atšaukti nuolatinę Lietuvos delegaciją prie Tautų Sąjungos⁶⁰. Perimant pasiuntinybes, dažniausiai aktyviai dalyvavo sovietų pareigūnai, tačiau Šveicarija, kaip ataskaitoje rašė J. Jurginis, „nėra pripažinusi Sovietų Sąjungos ir todėl tuo atveju, kai Lietuva prisijungs prie SSRS, ten nebus kam Lietuvos pasiuntinybės likviduoti ir jos turto perimti“⁶¹. Šią užduotį mėgino atlikti pareigūnas iš Lietuvos. J. Jurginiui nepavyko perimti Lietuvos atstovybių Šveicarijoje. Lietuvos pasiuntinybė Berne egzistavo iki 1946 m. lapkričio mėn., nors Šveicarijos Federalinė Taryba jau nuo 1941 m. sausio 1 d. nepripažino Baltijos šalių atstovybių⁶², o nuolatinė Lietuvos delegacija prie Tautų Sąjungos veikė iki pat šios organizacijos panaikinimo 1946 m. balandžio 19 d. K. Škirpa savo atsiminimuose rašė, kad nepasisėkus Berne tuo-

metinis URM Politikos departamento direktorius J. Jurginis atsisakė anksčiau numatytos kelionės į Romą, kur turėjo perimti Lietuvos pasiuntinybes prie Italijos vyriausybės ir Šventojo Sosto⁶³.

1940 m. rugpjūčio 6 d. Lietuvos pasiuntinybės gavo Užsienio reikalų ministerijos generalinio sekretoriaus P. Glovackio telegramą, kurioje pranešama, kad, remiantis Sovietų Sąjungos Aukščiausiosios Tarybos rugpjūčio 3 d. nutarimu priimti Lietuvos Socialistinę Tarybų Respubliką į Sovietų Sąjungą, visų Lietuvos pasiuntinybių ir konsulatų veikla nutraukiama nuo rugpjūčio 8 d. Telegramoje taip pat reikalaujama visą atstovybės turtą ir archyvus perduoti toje šalyje esančiai sovietų pasiuntinybei ar konsulatui, o visam personalui įsakoma grįžti į Lietuvą⁶⁴. Kiek žinoma, iš Lietuvos pasiuntinybių tik keli asmenys grįžo į Lietuvą; dauguma dirbusiųjų LDT užsienyje negrįžo.

Lietuvos pasiuntinybės 1940 m. rugpjūčio mėn. stengėsi nenutraukti savo veiklos užsienyje, tačiau ne visoms buvo lemta išlikti. Tai priklausė nuo valstybių, kuriose buvo akredituoti Lietuvos pasiuntiniai, santykių su Sovietų Sąjunga.

Berlyne pasiuntinybės veikla buvo sustabdyta rugpjūčio 14 d., tačiau pasiuntiniui K. Škirpai palikta vietinio diplomatinio korpuso nario asmens kortelė bei Lietuvos pasiuntinio ir įgaliotojo ministro diplomatinis pasas⁶⁵. Lietuvos pasiuntinybės Berlyne perdavimo sovietinei pasiuntinybei istoriją išsamiai aprašė K. Škirpa savo atsiminimuose „Lietuvos nepriklausomybės sutemos“. Prancūzijoje iš Vichy P. Klimas jau 1940 m. liepos 29 d. vokiečių užimtame Paryžiuje likusiam vieninteliam (be techninio personalo) diplomatui, pasiuntinybės patarėjui S. A. Bačkiui parašė laišką (S. A. Bačkis laišką gavo tik rugpjūčio 9 d.), kuriame rašė, kad nuo rugpjūčio 1 d. būtina nutraukti pasiuntinybės veiklą ir prireikus pastatą perduoti tik prancūzų vyriausybės dispozicijai⁶⁶.

S. A. Bačkis kartu su Latvijos ir Estijos kolegais prancūzų prefektūrai raktus atidavė rugpjūčio 24 d.⁶⁷ Kaip gedulo ženklą visi trijų Baltijos šalių diplomatai buvo pasirišę juodus kaklaraiščius. Dar tebebūdami prancūzų prefektūroje diplomatai sužinojo, kad nuo tos pačios dienos pasiuntinybių pastatai atitenka Sovietų Sąjungai⁶⁸. Lietuvos diplomatai buvo išbraukti iš diplomatinio korpuso narių sąrašo, tačiau diplomato statusą tebeturėjo.

Panašus likimas ištiko Lietuvos pasiuntinybes Italijoje ir Švedijoje (čia neminimos Lietuvos pasiuntinybės Rygoje, Taline ir Maskvoje, kurių perėmimas Sovietų Sąjungos žinion buvo daugiau techninio negu politinio pobūdžio). Lietuvos pasiuntinys Vatikane aiškinosi, ar Vatikanas nesutiktų Lietuvos pasiuntinybę prie Italijos vyriausybės pripažinti pasiuntinybe prie Šventojo Sosto. Vatikanas nesutiko tai padaryti, todėl Lietuvos pasiuntinybės prie Italijos vyriausybės pastatas per italų rankas atiteko sovietų ambasadai, tačiau be baldų ir archyvų⁶⁹. Pagal Lietuvos pasiuntinio Italijoje S. Lozoraičio ir pasiuntinio S. Girdvainio sudarytą sutartį visas turtas buvo perduotas Lietuvos atstovybei prie Šventojo Sosto. Švedijai pripažinus Lietuvos inkorporavimą į Sovietų Sąjungą, Lietuvos pasiuntinys Stokholme V. Gylis pasiuntinybės veiklą turėjo sustabdyti rugpjūčio mėn.⁷⁰ Tuo metu visos kitos pasiuntinybės dar kurį laiką pasiliko *status quo*.

Tokių įvykių sukuryje Lietuvos diplomatai nutarė sušaukti tarpusavio pasitarimą. 1940 m. rugpjūčio 9–11 d. Berne įvyko diplomatų susitikimas, kuriame dalyvavo Lietuvos diplomatai dr. J. Šaulys, P. Klimas ir E. Turauskas. Paskutinę pasitarimo dieną taip pat dalyvavo Lietuvos pasiuntinybės Berlyne patarėjas J. Kajeckas ir Lietuvos delegacijos prie Tautų Sąjungos sekretorius Albertas Gerutis. Šio neformalaus susitikimo metu buvo aptarti įvairūs klausimai: įvertinta

politinė situacija, pasiuntinybių padėtis, kalbėta apie galimybę sudaryti Tautinį komitetą, kuris, pasitarime dalyvavusių diplomatų nuomone, iki „Lietuvos išvadavimo iš bolševikų jungo būtų Lietuvos suverenumo nešiotu ir visų valstybinių teisių paveldėtoju“⁷¹. Tautinio komiteto būstinę diplomatai numatė Amerikoje, Ispanijoje arba Portugalijoje; komiteto pirmininką siūlė rinkti iš trijų kandidatūrų: E. Galvanausko, S. Lozoraičio ar K. Škirpos. Pasitarime vyravo nuomonė, kad šioje situacijoje lietuvių tautai gali padėti tik Vokietija, kuri artimiausiu metu gali pradėti suvedinėti sąskaitas su Sovietų Sąjunga. A. Gerutis turėjo žinių iš Berlyno, kad vokiečiai „nesibaido nepriklausomos Lietuvos sąvokos, kad negalvoja visiškai mūsų krašto pasiglemžti, kad atstatytos Lietuvos priešakyje su pasitenkinimu matytų K. Škirpą, kad būsimoji Lietuva turėtų tvarkytis lietuviškojo nacionalsocializmo pagrindais“⁷². Dr. J. Šaulys, proamerikietiškos linijos šalininkas, nepritarė šiai nuomonei. Tai rodo ir jo vėlesnis atsisakymas dalyvauti pasiuntinių pasitarime Romoje.

Sunku pasakyti, ar šio susitikimo metu buvo aptarta pirmojo Lietuvos pasiuntinių pasitarimo vieta ir laikas, tačiau rugpjūčio 18 d. apie būsimą susitikimą Romoje žinojo Lietuvos diplomatai Šveicarijoje E. Turauskas, dr. J. Šaulys ir A. Gerutis⁷³.

1940 m. rugsėjo 19–25 d. Romoje įvyko pirmasis po Lietuvos okupacijos ir aneksijos pasiuntinių pasitarimas, kuriame dalyvavo S. Girdvainis, P. Klimas, S. Lozoraitis, K. Škirpa ir E. Turauskas, t. y. atvyko tie pasiuntiniai, kuriems buvo gana palanki geografinė padėtis ir to meto galimybės. Lietuvos pasiuntiniui Stokholme V. Gyliui, Londone – B. K. Balučiui, Buenos Airėse – K. Graužiniui ir Vašingtone – P. Žadeikiui dėl politinių ir geografinių aplinkybių buvo sunku atvykti į pasiuntinių pasitarimą Romoje (B. K. Balučio neatvykimui įtakos galėjo turėti tai, kad Italija tuo metu kariavo

su Anglija). Lietuvos pasiuntinys Berne dr. J. Šaulys nė neketino važiuoti; jis iš anksto pareiškė, kad sutinka su viskuo, kas bus nutarta Romoje. E. Turauskas atsiminimuose mini, jog J. Šaulys neatvyko todėl, kad negalėjo atsilaikyti tarp pasiuntinių išivyravusiai provokiškai nuotaikai⁷⁴, kurią ypač propagavo K. Škirpa, nes, anot J. Šaulio, „Hitlerio programoje nėra nepriklausomos Lietuvos“⁷⁵.

Po šešių pasitarimo dienų Romoje buvo nubrėžtos politinės veiklos gairės, įkurtas Tautinis komitetas, kurio svarbiausias tikslas buvo „derinti“ siekiančių atkurti nepriklausomą valstybę lietuvių veiklą ir iki valstybės atkūrimo „rūpintis Lietuvos valstybės ir Tautos reikalais“⁷⁶. Komitetą sudarė keturi asmenys: pirmininkas E. Galvanauskas, pirmininko pavaduotojas *ipso jure* S. Lozoraitis ir du nariai – K. Škirpa ir E. Turauskas. Tautinio komiteto atstovu JAV numatytas Rapolas Skipitis⁷⁷. Tautinis komitetas siekė įtvirtinti valdžios tęstinumą: „prašyti jį [Lietuvos prezidentą A. Smetoną. – L. J.] jau dabar paskirti savo aktu būsimąjo Tautinio Komiteto pirmininką Ministru Pirminku, pavedant sykiu eiti R. P. [Respublikos prezidento. – L. J.] pareigas“⁷⁸. Daug diskusijų sukėlė vyriausybės sudarymo klausimas. Galiausiai nutarta vyriausybės nesudaryti, nes: a) neaišku, ar atsirastų valstybė, kuri priimtų egzilinę vyriausybę; b) tokios vyriausybės sudarymas galėtų neigiamai paveikti Lietuvos pasiuntinybių padėtį, nes būtų neaišku, kam jos atstovauja: emigracinei vyriausybei, kurios dar nepripažino, ar okupacijos suspenduotai nepriklausomos Lietuvos vyriausybei⁷⁹. Pasitarimo dalyviai nutarė palaikyti gerus trijų Baltijos šalių (turbūt turėta omenyje Latvijos ir Estijos šalių išeivijos atstovai) santykius nuomonių ir informacijos pasikeitimo srityje, tačiau „neatskleidžiant savo planų ir metodų“⁸⁰.

Vėliau prie Romos nutarimų prisijungė ir visi kiti į pasitarimą neatvykę pasiuntiniai,

išskyrus P. Žadeikį⁸¹, kuris pirmumo teisę turbūt skyrė JAV susikūrusiai Lietuvai gelbėti tarybai.

Romos pasitarimo metu konstatuota, kad tebeveikė Lietuvos pasiuntinybės Vašingtone, prie Šventojo Sosto, Buenos Airėse, Berne ir Londone, taip pat veikė tose šalyse likę konsulatai. Remiantis Romos pasitarimo protokolu (jame užfiksuota, kuriems diplomatams reikia mokėti atlyginimą), galima teigti, kad tuo metu Lietuvos diplomatinėje tarnyboje tebedirbo 25 diplomatai (tada neturėta informacijos apie konsulo Tel Avive veiklą)⁸², tačiau laisvai galėjusiųjų naudotis savo diplomatine teise buvo mažiau, o vėliau jų dar labiau sumažėjo. Sovietams perėmus Lietuvos pasiuntinybę Paryžiuje, P. Klimui buvo pavesta sužinoti, ar pasiuntinybės nebūtų galima perkelti į Lisaboną⁸³, tačiau to nebuvo padaryta (nors Portugalija ir nepripažino okupacijos, bet „užšaldė“ visus iki tol buvusius susitarimus su Baltijos šalimis, jų atstovų kredencialus ir konsulų egzekvatūras, iki bus okupacija), ir po Antrojo pasaulinio karo Lietuvos atstovas dr. S. A. Bačkis tęsė „tyliąją“ diplomatinę veiklą Prancūzijoje.

Lietuvos prezidentas A. Smetona Lietuvos pasiuntiniams jau nebebuvo svarbiausias valdžios asmuo; tai aiškiai pabrėžta Romos pasitarimo protokole: nebelaikyti A. Smetonos pagrindiniu asmeniu egzilinėje veikloje⁸⁴. Stumiamas iš politinės veiklos A. Smetona buvo reikalingas tol, kol formaliai neperdavė valdžios įgaliojimų. Tai padaryta antrajame Lietuvos pasiuntinių pasitarime, įvykusiame 1940 m. lapkričio 17–21 d. Berne kartu su prezidentu A. Smetona. Vienas svarbiausių šio pasitarimo tikslų – Romoje plėtotą koncepciją pradėti įgyvendinti praktiškai. Remiantis Romoje įtvirtinta nuostata dėl formalaus valdžios perdavimo, Berne A. Smetonos žodis buvo lemiamas svarstant, kas bus būsimų aktų tituliaras (tais aktais turėjo būti paskirtas prezidentą pavaduojan-

tis ministras pirmininkas). A. Smetona skeptiškai vertino Tautinio komiteto juridinę galią, tačiau vis dėlto suvokė šios organizacijos svarbą. Į komiteto pirmininko postą siūlyta E. Galvanausko kandidatūra prezidentui netiko (tai esąs žmogus be politinio *credo*⁸⁵). Vis dėlto buvo surastas *modus vivendi*, ir Berno pasitarimo kulminaciniu tašku tapo lapkričio 23 d. A. Smetonos pasirašyti „Kybartų aktai“⁸⁶, kuriais S. Lozoraitis buvo paskirtas ministru pirmininku ir jam pavesta pavaduoti Lietuvos prezidentą. Iš pradžių svarstyta ir K. Škirpos kandidatūra, tačiau tam pasipriešino A. Smetona; jo sprendimui įtakos galėjo turėti ir artimo draugo dr. J. Šaulio neigiamas požiūris į K. Škirpos provokišką orientaciją. K. Škirpa jautė, kad jo kandidatūra nebus palaikoma, todėl jau rugsėjo pabaigoje grįžo į Berlyną. Į Prancūziją grįžo ir P. Klimas. Sužinojęs apie „Kybartų aktus“, K. Škirpa pareiškė, kad S. Lozoraitis sudavė durklą į nugarą Lietuvos tautiniam komitetui ir kad tai buvo žalinga Lietuvos politikos reikalui⁸⁷. Iki Vokietijos ir Sovietų Sąjungos karo Lietuvos diplomatinės šefas S. Lozoraitis nė karto nepasinaudojo įgaliojimais, kuriuos jam suteikė „Kybartų aktai“. Iki karo pradžios nieko nenuveikė ir Tautinis komitetas. E. Turauskas savo atsiminimuose mini tris priežastis: pirmoji – techniškoji, kai karo padėtis dar labiau apsunkino įvairiose geografinėse „platumose“ gyvenančių diplomatų susisiekimą; antroji – temperamentų, t. y. asmenybių, skirtumai; trečioji – politinių koncepcijų ir padėties vertinimo skirtumas, t. y. nuomonių skirtumas. Tuometinis Lietuvos atstovas prie Tautų Sąjungos E. Turauskas rašė, kad jis, S. Lozoraitis ir P. Klimas rezervuotai vertino K. Škirpos labai akcentuotą ir suaktualintą Vokietijos įtaką bei svarbą Lietuvos nepriklausomybės atkūrimui⁸⁸. Tautinis komitetas 1941 m. gegužės 11 d. dar spėjo paskelbti ilgai redaguotą atsišaukimą į tautą⁸⁹, kuriame pranešė, kad „Lietuvos Respubli-

kos Pasiuntinių nutarimu sudarytas Europoje Lietuvos Tautinis Komitetas imasi vadovauti kovai už Nepriklausomos Lietuvos Valstybės išvadavimą iš bolševikų okupacijos...“⁹⁰. Atsišaukimo kopijos buvo nusiųstos visiems Lietuvos diplomatams ir JAV lietuvių išeivijos spaudai. Beje, vienintelis Tautinio komiteto pirmininko E. Galvanausko aktas buvo 1941 m. birželio 22 d. laiškas K. Škirpai, kuriame Škirpa Lietuvos tautinio komiteto vardu kviečiamas sudaryti Lietuvos vyriausybę, „jai vadovauti bei atstovauti, pasiremiant 1938 m. vasario 11 d. Lietuvos Konstitucija“⁹¹. 1941 m. birželio mėn. sudarius Laikinąją Lietuvos vyriausybę, Tautinio komiteto egzistavimas neteko prasmės ir komitetas vėliau nebuvo atkurtas.

Po Berno pasitarimo iki Vokietijos ir Sovietų Sąjungos karo Lietuvos pasiuntiniams daugiau nebuvo lemta susitikti dėl Europoje susiklosčiusių sudėtingų aplinkybių.

Toliau iki Vokietijos ir Sovietų Sąjungos karo pradžios aktyviausiai iš pasiuntinių veikė K. Škirpa: jis Berlyne ėmėsi organizuoti Lietuvos aktyvistų frontą. Lietuvos pasiuntiniui dr. J. Šauliui buvo kilusi mintis drauge su E. Turausku ir P. Klimu vykti į JAV padėti konsoliduoti Amerikos lietuvių politines jėgas. Jis manė, kad ten galima sudaryti Lietuvos egzilinę vyriausybę, tačiau P. Klimas nesutiko, nes, jo nuomone, pasiuntiniai negali apleisti savo diplomatinio paskyrimo vietos⁹². Tokiai minčiai nepritarė ir pasiuntinys Vašingtone P. Žadeikis⁹³.

IŠVADOS

Vienareikšmiškai vertinti LDT veiklą pirmosios sovietinės okupacijos metu gana sudėtinga. Pirmomis okupacijos savaitėmis Lietuvos pasiuntiniai neskubėjo vertinti politinės padėties Lietuvoje. Tai lėmė įvairūs veiksniai: Lietuvoje sovietų agresijai nebu-

vo priešinamasi ginklu; LR prezidentas A. Smetona oficialiai perleido valdžią tuometiniam ministrui pirmininkui A. Merkiui, kuris, „atėjęs“ sovietams, neprotestavo; naujos prosovietinės vyriausybės nariais tapo ikiokupaciniu laikotarpiu gerai žinomi žmonės; Lietuvos vykdomoji valdžia neteikė instrukcijų pasiuntiniams, stigo informacijos apie padėtį Lietuvoje. Taigi krašte vykę procesai kėlė nemažai dviprasmybių. Tačiau po oficialaus „savanoriško“ Lietuvos prijungimo prie Sovietų Sąjungos LDT *in corpore* stojo prieš SSRS vykdomą politiką Lietuvoje ir tai paskelbė visam pasauliui. Jausdami ribotas diplomatinės veiklos galimybes, pasiuntiniai nutarė įkurti egzilyje vyriausiąją Lietuvos išlaisvinimo organą, kuris vadovautų nepriklausomos Lietuvos atkūrimo procesui. Berne Lietuvos prezidentas A. Smetona pasirašė „Kybartų aktus“ ir tuo fiktyviai įformino savo įpėdinį ir Lietuvos premjerą. Tačiau nei šių aktų tituliaras S. Lozoraitis, nei Tautinio komiteto pirmininkas E. Galvanauskas ap-

tariamuoju laikotarpiu nieko nenuveikė, išskyrus tai, kad pastarasis nusiuntė laišką K. Škirpai, kuriame pavedė sudaryti Lietuvos vyriausybę.

1940 m. vasarą buvo uždaryta du trečdaliai Lietuvos diplomatinė atstovybių, ir jos atiteko Sovietų Sąjungos dispozicijai. Didžiosiose Vakarų valstybėse likusios Lietuvos pasiuntinybės ne tik tęsė diplomatinę veiklą, bet ir ieškojo politinių būdų atkurti Lietuvos valstybę. Vis dėlto Lietuvos pasiuntinių politinė akcija nebuvo stipri, jie netapo pasipriešinimo judėjimo citadele. Pasiuntiniams aktyviai veikti trukdė įvairios priežastys: nestabili tuometinė padėtis Europoje (Sovietų Sąjungos okupacinė politika, Vokietijos slinkimas į Rytus), neaiški pačios LDT padėtis (pasiuntinybių išlikimo klausimas), sudėtingas susisiektimo bei ryšių tinklas ir skirtingas kai kurių pasiuntinių požiūris į tam tikrus reiškinius (pvz., K. Škirpos ambicijos tapti „Kybartų aktų“ tituliaru).

Nuorodos

¹ Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. 58, 383, R-1019.

² Dr. S. A. Bačio asmeninis archyvas.

³ 1990 m. balandžio 27 d.–gegužės 3 d. „Gimtajame krašte“ buvo išspausdintas ne visas pasiuntinių pasitarimo, įvykusio 1940 m. rugsėjo 19–25 d. Romoje, tekstas.

⁴ E. Turauskas, *Lietuvos nepriklausomybės netenkant*, Kaunas, 1990; K. Škirpa, *Lietuvos nepriklausomybės sutemos*, Vilnius, 1966; K. Škirpa, *Sukilimas*, Vašingtonas, 1973; J. Audėnas, P. Klimas, *Lietuvos diplomatinėje tarnyboje*, Vilnius, 1991; A. Gerutis, „Kybartų aktai“, *Aidai*, 1976; A. Gerutis, *Petras Klimas*, Klivlend, 1978.

⁵ A. Gaigalaitė, „Lietuvos diplomatinė tarnyba sovietinės okupacijos išvakarėse“, *Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija*, Vilnius, 1997, t. 36, p. 178.

⁶ E. Turauskas, op. cit., p. 11.

⁷ Ibid.

⁸ Ibid., p. 12.

⁹ Ibid.; J. Urbšio 1940 m. birželio 1 d. telegrama, *Lietuvos pavergimo dokumentai*, Kaunas, 1994, p. 77; plačiau apie tai žr.: L. Jonušauskas, „Stasio Lozoraičio ir VLIK'o santykiai 1947–1948 m.“, *Genocidas ir rezistencija*, 1998, Nr. 2(4), p. 70–80.

¹⁰ S. A. Bačis, „Lietuvos diplomatinė tarnyba (1940 06 15–1990 03 11)“, *Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija*, t. 36, p. 3.

¹¹ K. Škirpa, *Lietuvos nepriklausomybės sutemos*, Vilnius, 1996, p. 403.

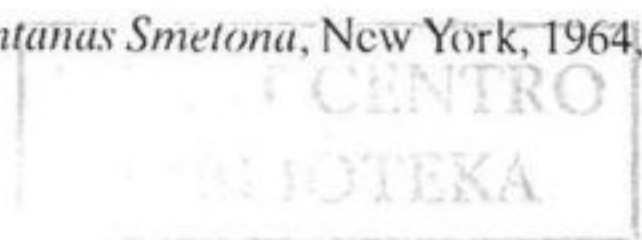
¹² K. Škirpos laiškas, *Dirva*, 1952, spalio 9.

¹³ J. Audėnas, *Paskutinis posėdis*, Vilnius, 1990, p. 205.

¹⁴ K. Musteikis, „Lietuvos diplomatijos šefo reikalai“, *Laisvoji Lietuva*, 1955, vasario 16; K. Musteikis, „Kaip buvo paskirtas Lietuvos diplom. šefas“, *Dirva*, 1955, vasario 17; K. Musteikis, „Ką aš atsimenu apie Lietuvos diplomatijos šefo paskyrimą“, *Vienybė*, 1955, vasario 18.

¹⁵ A. Merkelis, *Antanas Smetona*, New York, 1964, p. 629.

15051

¹⁶ Lietuvos užsienio reikalų ministro V. Krėvės-Mickevičiaus 1940 m. birželio 22 d. telegrama Lietuvos pasiuntinybėms, LCVA, f. R-1019, ap. 7, b. 2254, l. 78.

¹⁷ Ministro pirmininko pavaduotojo ir užsienio reikalų ministro V. Krėvės-Mickevičiaus 1940 m. birželio 26 d. telegrama Lietuvos pasiuntinybei Berne, *Lietuvos okupacija ir aneksija 1939–1940 m.*, Vilnius, 1993, p. 304–305.

¹⁸ Lietuvos pasiuntinio Vašingtone P. Žadeikio 1940 m. birželio 26 d. telegrama, LCVA, f. R-1019, ap. 7, b. 2254, l. 59.

¹⁹ Lietuvos pasiuntinio Stokholme V. Gyljo 1940 m. birželio 28 d. telegrama, *ibid.*, l. 52.

²⁰ Žr.: *Lietuvos okupacija ir aneksija*, p. 330.

²¹ E. Turauskas, *op. cit.*, p. 201.

²² Lietuvos pasiuntinio Buenos Airėse K. Graužinio telegrama, LCVA, f. R-1019, ap. 1, b. 7, l. 42.

²³ *Ibid.*

²⁴ K. Škirpos 1940 m. liepos 1 d. laiško nuorašas, dr. S. A. Bačbio asmeninis archyvas; K. Škirpa, *Lietuvos nepriklausomybės sutemos*, p. 384.

²⁵ *Ibid.*, p. 385.

²⁶ E. Turauskas, *op. cit.*, p. 203.

²⁷ K. Škirpa, *op. cit.*, p. 404.

²⁸ Lietuvos užsienio reikalų ministro V. Krėvės-Mickevičiaus 1940 m. liepos 6 d. telegrama Lietuvos pasiuntiniams, LCVA, f. 58, ap. 7, b. 2254, l. 42.

²⁹ *Ibid.*, l. 20.

³⁰ *Ibid.*, l. 24.

³¹ K. Škirpa, *op. cit.*, p. 385.

³² Lietuvos pasiuntinio Berne dr. J. Šaulio 1940 m. liepos 9 d. telegrama, LCVA, f. 58, ap. 7, b. 2254, l. 41.

³³ Lietuvos pasiuntinio prie Šventojo Sosto S. Girdvainio telegrama, *ibid.*, l. 33.

³⁴ Lietuvos pasiuntinio Romoje S. Lozoraičio 1940 m. liepos 10 d. telegrama, *ibid.*, l. 38.

³⁵ Lietuvos pasiuntinio Stokholme V. Gyljo 1940 m. liepos 19 d. telegrama, *ibid.*, l. 23.

³⁶ Lietuvos pasiuntinio Berlyne K. Škirpos 1940 m. liepos mėn. telegrama, *ibid.*, l. 12.

³⁷ Lietuvos pasiuntinio Paryžiuje P. Klimo 1940 m. liepos mėn. telegrama, *ibid.*, l. 19.

³⁸ P. Klimas, *op. cit.*, p. 162.

³⁹ Lietuvos pasiuntinio Berlyne K. Škirpos 1940 m. liepos 21 d. protesto nota, dr. S. A. Bačbio asmeninis archyvas.

⁴⁰ Lietuvos pasiuntinių protesto notos, *ibid.*

⁴¹ D. Mayers, *The Ambassadors and America's Soviet Policy*, New York, London, 1999, p. 252.

⁴² W. J. Hough, „The annexation of the Baltic States and its effect on the development of the prohibiting forcible seizure of territory“, *New York Law School Journal of International and Comparative Law*, 1985, No. 2, p. 391–392.

⁴³ D. Krivickas, „Lietuvos tarptautinis statusas“, *Varpas*, 1958, Nr. 3–4, p. 75–76.

⁴⁴ Lietuvos pasiuntinio Londone B. K. Balučio

1940 m. liepos 25 d. telegrama, dr. S. A. Bačbio asmeninis archyvas.

⁴⁵ Lietuvos pasiuntinių telegramos į Kauną, *ibid.*

⁴⁶ Užsienio reikalų ministerijos generalinio sekretoriaus telegrama, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2254, l. 9.

⁴⁷ Dr. S. A. Bačbio asmeninis archyvas.

⁴⁸ Lietuvos pasiuntinio K. Škirpos telegrama, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2254, l. 11.

⁴⁹ Laikinai cinančio Lietuvos užsienio reikalų ministro pareigas P. Glovackio 1940 m. liepos 23 d. telegrama, *ibid.*, l. 10.

⁵⁰ K. Škirpa, *op. cit.*, p. 437.

⁵¹ Lietuvos pasiuntinybės Berlyne patarėjo S. Kuzminsko 1940 m. liepos 23 d. telegrama, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2254, l. 15.

⁵² Lietuvos pasiuntinybės Berlyne patarėjo S. Kuzminsko 1940 m. liepos 30 d. telegrama, *ibid.*, l. 8; K. Škirpa, *op. cit.*, p. 439.

⁵³ Laikinai cinančio Lietuvos užsienio reikalų ministro pareigas P. Glovackio telegrama, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2254, l. 7.

⁵⁴ Lietuvos pasiuntinio Berlyne K. Škirpos 1940 m. liepos 26 d. telegrama (nuorašas), dr. S. A. Bačbio asmeninis archyvas.

⁵⁵ Laikinai cinančio Lietuvos užsienio reikalų ministro pareigas P. Glovackio 1940 m. liepos 26 d. raštas, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2254, l. 40.

⁵⁶ Lietuvos pasiuntinio Vašingtone P. Žadeikio laiškas, *ibid.*, l. 66.

⁵⁷ *Vyriausybės žinios*, 1940, rugpjūčio 15, Nr. 725, p. 629.

⁵⁸ Lietuvos pasiuntinio Paryžiuje P. Klimo 1940 m. liepos 21 d. telegrama, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2254, l. 18.

⁵⁹ Laikinai cinančio Lietuvos užsienio reikalų ministro pareigas P. Glovackio telegramos, *ibid.*, l. 39.

⁶⁰ Dr. S. A. Bačbio asmeninis archyvas; „Lietuvos atstovybės užsienyje“, *Statyba ir urbanistika*, Vilnius, 1991, Nr. 9, p. 11.

⁶¹ J. Jurginio pro memoria, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2254, l. 14.

⁶² D. Krivickas, *op. cit.*, p. 80.

⁶³ K. Škirpa, *op. cit.*, p. 439.

⁶⁴ Lietuvos užsienio reikalų generalinio sekretoriaus P. Glovackio 1940 m. rugpjūčio 6 d. telegrama, dr. S. A. Bačbio asmeninis archyvas.

⁶⁵ K. Škirpa, *Sukilimas*, Vašingtonas, 1973, p. 57–58.

⁶⁶ P. Klimo 1940 m. liepos 29 d. laiškas S. A. Bačkui, dr. S. A. Bačbio asmeninis archyvas.

⁶⁷ Dr. S. A. Bačbio atsiminimų rankraštis, dr. S. A. Bačbio asmeninis archyvas.

⁶⁸ *Ibid.*

⁶⁹ S. A. Bačkis, *op. cit.*, p. 9.

⁷⁰ *Ibid.*

⁷¹ Pro memoria apie paruošiamuosius pasikalbėjimus Berne 1940 m. rugpjūčio 9–11 d., dr. S. A. Bačbio asmeninis archyvas.

⁷² Ibid.

⁷³ E. Turauskas, op. cit., p. 246.

⁷⁴ Ibid., p. 217.

⁷⁵ A. Gerutis, „Kybartų aktai“, *Aidai*, 1976, Nr. 4, p. 166.

⁷⁶ Lietuvos pasiuntinių pasitarimo, įvykusio Romoje 1940 m. rugsėjo 19–25 d., protokolai, *Gimtasis kraštas*, 1990, balandžio 27–gegužės 3.

⁷⁷ E. Turauskas, op. cit., p. 246.

⁷⁸ Lietuvos pasiuntinių pasitarimo, įvykusio Romoje 1940 m. rugsėjo 19–25 d., protokolai, *Gimtasis kraštas*, 1990, balandžio 27–gegužės 3.

⁷⁹ Ibid.

⁸⁰ Ibid.

⁸¹ V. Brandišauskas, *Siekiai atkurti Lietuvos valstybingumą (1940 06–1941 09)*, Vilnius, 1996, p. 36.

⁸² Lietuvos pasiuntinių pasitarimo, įvykusio Ro-

moje 1940 m. rugsėjo 19–25 d., protokolai (visas tekstas), dr. S. A. Bačkio asmeninis archyvas.

⁸³ Ibid.

⁸⁴ Lietuvos pasiuntinių pasitarimo, įvykusio Romoje 1940 m. rugsėjo 19–25 d., protokolai, *Gimtasis kraštas*, 1990, balandžio 27–gegužės 3.

⁸⁵ A. Gerutis, op. cit., p. 166.

⁸⁶ Ibid.

⁸⁷ K. Škirpa, *Sukilimas*, p. 54–55.

⁸⁸ E. Turauskas, op. cit., p. 279–280.

⁸⁹ Ibid., p. 271.

⁹⁰ Lietuvos tautinio komiteto atsišaukimo tekstas (nuorašas), dr. S. A. Bačkio asmeninis archyvas; E. Turauskas, op. cit., p. 271.

⁹¹ E. Turauskas, op. cit., p. 275.

⁹² A. Gerutis, *Petras Klimas*, p. 213–214.

⁹³ Ibid., p. 219.

Gauta 1999 03 30

Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerija,
e-mail: Laurynas.Jonusauskas@lt-mission-eu.be

Laurynas Jonušauskas

ACTIVITIES OF DIPLOMATIC CORPS OF LITHUANIA BETWEEN 1940–1941

Summary

After the Soviet occupation of Lithuania on June 15, 1940, the diplomatic corps of Lithuania became the only institution which *de jure* represented Lithuania abroad and made all possible efforts to re-establish its independence. During July–August of 1940, Lithuania's diplomats abroad lodged protests against the occupation of Lithuania to the states they were accredited at and to the Ministry of Foreign Affairs of Lithuania. In the autumn of 1940, Lithuanian diplomats held two meetings: one in Rome and another in Bern. Antanas Smetona, the President of Lithuania, participated in one of them. After the meeting in Rome the corps established the *National Committee*. The Committee was

to co-ordinate political actions of liberation abroad. At the meeting in Bern President Smetona signed the *Kybartai Act*. Unfortunately, neither the *National Committee* nor the *Kybartai Act*, had any significant impact on the fight for freedom of Lithuania. The activities of the diplomatic corps had been hampered by a number of factors: first of all, it greatly depended on the situation in Europe at that time (the aggressive policy of the Soviet Union and Germany), the uncertain status of the corps itself, the difficulties in maintaining communication and, finally, the differences of views among the diplomats towards the problems of the day.